

1

Johdanto

Kasvatussosiologia etsii vastausta kysymyksiin, miksi kasvatusta ja koulutusta harjoitetaan sekä miten ja miksi kasvatuksen ja koulutuksen prosessit ja rakenteet ovat yhteiskunnan muutoksessa muotoutuneet sen kaltaisiksi kuin ovat? Klassisen yhteiskuntateorian esittäneiden sosiologian teoreetikoiden Karl Marxin, Émile Durkheimin ja Max Weberin on tulkittu kiteyttäneen tämän kysymyksenasettelun seuraavaan muotoon: ovatko kasvatusta ja koulutusta modernissa yhteiskunnassa sosiaalisen kontrollin eli yhteiskuntaa säilyttävän ja valvovan koneiston välineitä vai tarjoavatko ne yksilöille ja ryhmille myös mahdollisuuden tavoitteidensa toteuttamiseen sekä yhteiskunnan muuttamiseen? Yksilöityneessä myöhäismodernissa yhteiskunnassa nämä kysymykset ovat poikineet lisäkysymyksiä, mutta itse peruskysymys on edelleen sama.

Yhteiskuntatieteellinen tutkimus on tärkeältä osaltaan taitoa esittää olennaisia kysymyksiä ja näkökulmia. Moniin kysymyksiin ei ole yhtä oikeaa vastausta. Silti toivomme, että lukijalla olisi tämän kirjan luettuaan aiempaa enemmän ajattelun ja tutkimuksen välineitä vastata kasvatusta ja yhteiskunnan suhdetta koskeviin kysymyksiin. Siinä tarkoituksessa pyrimme sosiologisesti selittämään ja tekemään ymmärrettäviksi erityisesti koulutuksen tehtäviä, institutionaalistumista ja organisoitumista, prosesseja ja käytäntöjä sekä merkityksiä ja seuraamuksia yksilöille, ryhmille ja yhteiskunnille. Kun elämme kiihtyneen globalisaation eli maapalloistumisen aikaa, on hyvä muistuttaa, että jo Auguste Comte, sosiologian käsitteen 1830-luvulla esittänyt filosofi, tarkoitti yhteiskunnalla paljolti kansainvälistä yhteisöä. Yritämme etsiä esimerkkinä suomalaisesta yhteiskunnasta mutta käsitellä sitä osana yhdyntävää Eurooppaa ja koko maapalloa.

Kasvatussosiologia on kansainvälinen tutkimusala, jolla on kansainväliset – tosin usein amerikkalaisesti painottuneet – käsikirjansa (Saha 1997; Hallinan 2000; Ball 2000; Torres & Antikainen 2003). Eurooppalaisista klassikoista amerikkalaiseen, brittiläiseen ja mannereurooppalaiseen tutkimukseen levinnyt kasvatussosiologinen tieteellinen työ on nykyään globaalia, mutta se saa eri maissa ja kulttuureissa erilaisia painotuksia. Nopein kasvu on viime vuosina tapahtunut Aasian maissa (Antikainen 2009b).

Niin kasvatustieteellä kuin sosiologialla on Suomessa kansainvälisesti veraten pitkä perinne. Ensimmäinen kasvatustieteen oppituolet perustettiin jo vuonna 1852 eli vuosikymmeniä ennen muita Pohjoismaita. Samoin sosiologian opetus ja tutkimus alkoi Edvard Westermarckin johdolla jo 1900-luvun alussa, samoihin aikoihin kuin Euroopan ensimmäinen sosiologian oppituolet perustettiin Sorbonnen yliopistoon Pariisiin siihen saakka kasvatustiedettä opettaneelle Émile Durkheimille. Molempien alojen kasvu sijoittuu toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan ja erityisesti 1960- ja 1970-luvuille (ks. tämän kirjan luku 11.2). Silloin julkaistiin myös ensimmäinen suomenkielinen kasvatussosiologian yleisoppikirja, Kalevi Kivistön ja Tapio Vahervan *Kasvatussosiologia*. Se kului useina painoksina kasvatustieteilijöiden ja akateemistuvien opettajien käsissä 70- ja 80-luvuilla. Kirjan lähtökohdat olivat suomalaisen sosiologian perinteisessä rakennetutkimuksessa, vaikka sitä täydennettiinkin niin sanotulla uuden kasvatussosiologian ymmärtävällä ja tulkitsevalla otteella. Annikka Takalan *Uuden sukupolven vaihtoehdot* (1974) on sosialisaatioteorian monitieteinen mutta sosiologisesti painottunut yleisesitys. Liekki Lehtisalo ja Reijo Raivola ovat kirjoittaneet kasvatussosiologiaa soveltavan koulutuspolitiikan oppikirjan *Koulutuspolitiikka ja koulutus suunnittelu* (1986), jonka viimeisin uudistettu laitos ilmestyi 1999 nimellä *Koulutus ja koulutuspolitiikka 2000-luvulle*. Tapio Vaherva ja Simo Juva ovat puolestaan kirjassaan *Koulutuksen talous* (1985) käsitelleet koulutuksen taloustiedettä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisemana ja Pauli Kettusen päätoimittamana julkaistiin vuosina 2010–2012 kolmiosainen teossarja *Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia* (Hanska & Vainio-Korhonen 2010; Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011; Kettunen & Simola 2012).

Kivistön ja Vahervan yleisoppikirjan paikan peri Tuomas Takalan toimittama *Kasvatussosiologia* (1991), josta on niin ikään otettu useita painoksia, joista tuorein on vuodelta 1995. Ari Antikainen on julkaissut kirjat *Johdatus*

kasvatussosiologiaan (1986) ja *Koulutuksen tulevaisuus ja koulutuspolitiikka* (1986a) sekä myöhemmin vahvemmin elämänkulun näkökulmaan suuntautuneet *Kasvatus, koulutus ja yhteiskunta* (1993) ja *Kasvatus, elämänkulku ja yhteiskunta* (1998b). Turun koulutussosiologien oppikirjamaisimmat yleisteokset ovat Osmo Kivisen, Risto Rinteen ja Sakari Aholan *Koulutuksen rajat ja rakenteet* (1989) sekä Risto Rinteen ja Eeva Salmen *Oppimisen uusi järjestys* (1999). Tapio Aittola on toimittanut kasvatussosiologisia teorioita käsittelevän *Kasvatussosiologian teoreetikoista: Uudesta kasvatussosiologiasta oppimisen kriittiseen tarkasteluun* (1999) ja sen seuraajan *Kasvatussosiologian suunnannäyttäjiä* (2012).

Tämä kirja ei siis asetu raivaamattomaan maastoon vaan ainakin osaksi hoidettuun puutarhaan. Kirja pyrkii olemaan yleisesitys, jossa yhdistyvät rakenteiden ja merkitysten tutkimus sekä makrotason ja mikrotason tarkastelut. Käytämme yhtä lailla yhteiskuntarakenteen muutoksiin liittyviä selitysmalleja yhteiskuntaluokista, demografiasta, taloudesta ja vallasta kuin kulttuurisia ja interaktionistisia kysymyksenasetteluja ja selityksiä koulutuksen ja oppimisen merkityksistä yksilöiden ja ryhmien elämänkulussa ja arki-elämässä.

Yhteiskunnan rakenteet sanelevat pitkälle ihmisten elämänkehyykset ja keskiverron elämän mahdollisuudet. Ne eivät kuitenkaan tee ihmisistä sätkynukkeja. Ihmiset antavat merkityksiä ja tekevät valintoja koulutuksen ja oppimisen pohjalta sen tilan puitteissa, jonka yhteiskunta- ja koulutusrakenteet tarjoavat. Se tapahtuu historiallisessa prosessissa, jossa he keskinäisessä vuorovaikutuksessa tekevät ja tuottavat nämä rakenteet. Tätä ajattelua voi ainakin osittain soveltaa myös tämän kirjan lukemiseen. Moni lukija tarttuu kirjaan opiskelijan, opettajan tai tutkijan roolissa. Teollaan hän uusintaa kasvatussosiologiaa, mutta toivon mukaan hän myös suhtautuu kriittisesti lukemaansa, rakentaa oman tulkintansa, jota ei voida täysin palauttaa kirjoittajien hyviin pyrkimyksiin, sekä osallistuu tieteellisen yhteisön jäsenenä alan uudelleenmäärittelyyn.

Kirjan toinen luku käsittelee kasvatuksen ja koulutuksen sosiologian peruskäsitteitä. Sitä voisi luonnehtia durkheimilaisessa hengessä tehdyksi retkeksi sosiologisen ajattelun perusvälineiden ajantasaiseen varastoon. Luvuissa 3 ja 4 kuljetetaan lukija 1600-luvun lastenkodista 2000-luvun ammattikorkeakouluun. Miten tämä kasvatus- ja koulutusinstituutioiden melkein räjähdysmäinen kasvu ja eriytyminen yhdessä maailman pohjoisimmista asutuista maankolkista oikein tapahtui ja miten koulutuksen syntyä ja laajenemista on selitetty?

Koulutuksen tehtäviä käsittelevä luku 5 edustaa kasvatussosiologian perinteistä ydintä, jota eri tutkijat ovat yrittäneet saada toinen toistaan vakuuttavampaan järjestykseen. Luku 6 erittelee tiedon käsitettä, aikamme peruskysymystä, jota tarkastellaan suhteessa opetussuunnitelmaan. Opetussuunnitelman sosiologia asettui 70-luvulla haastamaan perinteistä rakennetutkimusta. Kysymys on yhä ajankohtainen ja avoin ainakin siltä osin, miten tietoyhteiskunnan lupaus toteutuu.

Luvussa 7 edetään koulutuspolitiikan kentälle ja kysytään, mistä opettajat on tehty eli millaisen ammattikunnan opettajat muodostavat professiotutkimuksen valossa. Luku 8 tarkastelee koulun käytäntöjä ja toimintamekanismeja. Sen avainkäsite on piilo-opetussuunnitelma, joka käsitteenä viittaa siihen, että sosiologit eivät ole niinkään kiinnostuneita virallisesta koulusta vaan todellisesta, epävirallisesta kouluelämästä. Luvussa 9 käsitellään modernisaation nostamaa kysymystä identiteetistä, sen muutoksesta ja monimutkaisuudesta. Miten koulu ja koulun ulkopuolinen elämä tuottavat nuorten identiteetit? Millaisia identiteettejä on tarjolla myöhäismodernissa yhteiskunnassa? Onko koulutuksella ja oppimisella muitakin merkityksiä kuin ne, jotka ajatteluamme kahlitseva teknokratia esittää? Millaisia merkityksiä eri sukupolvet antavat koulutukselle? Mitä tutkimus kertoo koulutuksellisen syrjäytymisen prosessista ja opintojen keskeyttäjästä? Mitä identiteettipääomalla tarkoitetaan?

Luku 10 käsittelee koulutuspolitiikan muutosta globaalin taloudellisen kilpailun ja elinikäisen oppimisen tavoitteen olosuhteissa. Onko pohjoismainen hyvinvointivaltio muuttumassa kilpailuvaltioksi? Mitä muutos merkitsee uudelleenrakenteistuvassa koulutusjärjestelmässä? Onko koulutuksellinen tasa-arvoisuus vaarassa kilpailua ja yksilöllisyyttä korostavassa yhteiskunnassa? Luvussa 11 pyritään luomaan katsaus kasvatussosiologian kehityslinjoihin ja keskeisiin teoreettisiin kysymyksiin. Viimeisessä luvussa esitetään lyhyt teemaattinen yhteenveto kasvatussosiologian tehtävästä ja asemasta kahden yhteiskuntatieteen risteyksessä. Lukija voi vielä testata kirjan antia palaamalla tämän johdannon alussa esitettyihin kysymyksiin. Missä suhteessa ja missä määrin kasvatus on kontrollia, missä suhteessa ja missä määrin toimijuuden ja mahdollisuuksien rakentamista?